

ZSOLDOS ENDRE

Legendák Mátyás királyról: hogyan lettek a falra festett csillagászokból csillagvizsgálók?

Bevezetés

A későbbi sajnálatos események tükrében nem meglepő, hogy Mátyás király uralkodása hamar egy elmúlt aranykorra változott az utókor szemében.¹ A király igazságossá vált, és nagyszerű hadvezérré (l. „S nyögte Mátyás bús hadát / Bécsnek büszke vára.”). Ugyanez a folyamat játszódott le a 19. században,² de ezúttal a Mátyás korabeli kultúra és tudomány értékelésében is feltűnt az ábrándozás, a „wishful thinking”,³ a források félreértelmezése. Ez a jelenség ma sem szűnt meg, és egészen meglepő állításokkal találkozhatunk az ismeretterjesztő, de a tudományos irodalomban is. Elég megemlíteni például a Janus Pannoniusnak tulajdonított kopernikuszi eszméket, vagy a királyságban állítólag található négy-öt (!) csillagvizsgálót. Az alábbiakban ezeket az állításokat fogom alaposabban megvizsgálni, megkeresem forrásukat, és megmutatom, hogy ebben a formában egyik sem igaz.

Először lássuk, mik ezek az állítások. Mátyás feltételezett csillagvizsgálójával kapcsolatban Péczeli József csak annyit jegyzett meg, hogy: „A' Mátyás által ugyancsak a' budai várban emelt csillagvizsgáló torony már csak annyiba is különös figyelmet s hálás emlékezetet érdemlő, mert ő volt az első, ki erről Magyarországon gondolkozott.”⁴ A budai várban levő állítólagos csillagvizsgáló nemcsak a 19. században volt népszerű, a múlt században is rendszeresen olvashattunk róla. Balogh Jolán egy fejezetet szentelt a könyvtár és a csillagvizsgáló forrásainak idézésére⁵

¹ MAGYAR Zoltán, *Mátyás király narratív hagyományköre. Típus- és motívumindex*, Budapest, Balassi Kiadó, 2017, 32: „Mátyás folklórhőssé válása mindazonáltal bizonyára néhány évtized alatt végbement. Valószínűleg találó Heltai Gaspár megállapítása, aki három emberöltő múltán úgy tudta, úgy látta, hogy Mátyás emlékét a halálát követően nem sok idővel bekövetkező országos romlás szépítette meg a közrendű emberek számára.”

² MAGYAR 2017, 34: „A 16. századot követően folklorisztikai értelemben minden bizonnyal a 19. század a leginkább izgalmas, „forrongó” periódusa a honi Mátyás-hagyományoknak.”

³ MIKÓ Árpád, „Bibliotheca Corvina – Bibliotheca Augusta.” In MIKÓ Árpád, TAKÁCS Imre (szerk.), *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541*, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994, 402: „Amint Mátyás személye, azonképpen minden alkotása egyre fényesebb ideává vált a 16. század folyamán s utóbb még inkább; könyvtárának végül már 50000 kötetes nagyságáról is tudni véltek.”

⁴ PÉCZELY József: „Törédek Mátyás király' életéből.” *Athenaeum* I. évf. 2. fél. 1837. augusztus 20. 227.

⁵ BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában. I. kötet. Adattár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, 62–65.

(ezekről később), és a csillagvizsgáló bekerült a Magyar Életrajzi Lexikonba is.⁶ De a 21. századból sem hiányzanak a hangzatos kijelentések.⁷

Az elszabadult képzelet azonban nem állt meg a csillagvizsgálóknál. Az alábbi idézet egy elég megdöbbentő illusztrációja, hogy mennyi tárgyi tévedést és meg-alapozatlan állítást lehet olvasni a Mátyás udvarában megfordult (vagy meg nem fordult) csillagászokról:

A kor két jelentős matematikusa, csillagásza Georg Purbach (vagy: Peurbach, Peurbach) és Johannes Regiomontanus nemcsak munkáik révén voltak ismeretesek nálunk, hanem hosszabb-rövidebb ideig itt is fejtették ki tudományos munkásságukat. [...] Valószínűleg Magyarországon állította össze Regiomontanus szélesebb körök számára készült naptárát, a mai kalendáriumok előfutárát. (Az 1472. évre szóló alighanem Hess András budai nyomdájában látott napvilágot.) [...] Érdemes megemlíteni még vele kapcsolatban [ti. Regiomontanusszal], hogy a humanisták fejében ebben az időben már derengett a „heliocentrizmus” gondolata. Mátyás egyik kedvenc humanistája, Galeotto Marzio például arról beszélt, hogy a Merkúr és a Vénusz nem a Föld, hanem a Nap körül kering. Janus Pannonius pedig 1468 táján egyik, a veronai Guarinóhoz intézett versében már szinte kopernikuszi eszméket hirdetett.⁸

Az alábbiakban végignézem a csillagvizsgálóval kapcsolatos idézeteket, következik-e belőlük egy csillagda léte? Megmutatom, mi lehetett ennek az elképzelésnek az alapja, és hogy létezhetett-e egyáltalán abban az időben csillagvizsgáló. A többi állítás („heliocentrizmus”, Magyarországon eltöltött idő stb.) valóság tartalmáról lesz szó, és a végén összefoglalom, hogy mit tudunk a Mátyás idején nálunk folyó csillagászati munkáról.

A csillagvizsgáló feltételezett forrásai

Balogh Jolán monumentális könyvében összegyűjtötte a Corvina könyvtárra és a csillagvizsgálóra vonatkozó forrásokat.⁹ A továbbiakban megnézzük, tartalmaznak-e ezek bármilyen csillagvizsgálóként érthető utalást.

⁶ MÉL: „Mátyás, I.” *Magyar Életrajzi Lexikon*, 2. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 171: „Az 1460-as években megkezdett könyvgyűjtését óriási költséggel és apparátussal folytatta, csillagvizsgálót állíttatott fel Budán.”

⁷ GURKA-BALLA Ilona: „Mátyás király könyvtára.” In GÁBOR Csilla, LUFFY Katalin, SIPOS Gábor (szerk.), *Erdély reneszánsza II*, Kolozsvár, EME, 2009, 235: „A könyvtár mellett volt a csillagvizsgáló, ahol az udvari csillagászok (Regiomontanus, Ilkuszi Márton) tevékenykedtek, s innen nyílt az ajtó Mátyás dolgozószobájába.”

⁸ T. TÓTH Sándor – SZABÓ Árpád, *Matematikai műveltségünk keretei*. Budapest, Gondolat, 1988, 79–82.

⁹ BALOGH 1966, 62–65.

Balogh húsz műből idézett, melyek valamilyen mértékben új adatokat szolgáltatnak a könyvtárról. Ezek közül tizenkettő semmilyen formában nem hivatkozott se a csillagokra, se az égre, úgyhogy ezeket nyugodtan figyelmen kívül lehet hagyni.¹⁰ Négy esetben egyértelműen falfestményekről van szó: Franciscus Omichius,¹¹ Stephan Gerlach,¹² Salomon Schweigger¹³ és Reinhold Lubenau műveiben.¹⁴

Antonio Bonfini két leírása már érdekesebb. Először egy előszóban olvashatjuk, hogy: „Ibi bibliothecam statuisti, ubi non modo quaeque scientiarum volumina, sed stellas et sydera recensere licet.”¹⁵

Minden valószínűség szerint ez is falfestményre utal, mivel a csillagokkal kapcsolatos megfigyeléseket nem a „recensere” igével szokták leírni.¹⁶ Ezt alátámasztja az a tény is, hogy ugyanezt az igét használta Bonfini a könyvekkel kapcsolatban is. Mivel könyvek „megfigyelésének” nincs értelme, minden bizonnyal itt is a falra (mennyezetre) festett bolygók és csillagok megismeréséről volt szó.

A másik Bonfini-idézet: „supra bibliothecam statuit mira utriusque linguae fecunditate completam; cultus quoque librorum luxuriosissimus. Ante hanc cubiculum est in absida curvatum, ubi caelum universum suspicere licet qua spectat ad

¹⁰ Az alábbi szerzők munkáiról van szó: Naldo Naldi, Aelius Lampridius Cervinus, Pierre Choque, Celio Calcagnini, Joachimus Vadianus, Caspar Ursius Velius, Johannes Alexander Brassicanus, Oláh Miklós, Martinus Brenner, Marcantonio Pigafetta, Enyedi Pál és Cserei Mihály.

¹¹ BALOGH 1966, 64: „und den himmlischen Constellation figuren geziert [...] an der Wandt gegen der Thür ein runde Kugel oder Globus der Welt, welchs zween Engel halten”.

¹² Uo.: „In dieser ist est des Himmels Lauff abgemahlt”.

¹³ Uo.: „an dessen Gewelb sieht gemahlt ein Sphera und Himmelslauff, ist doch fast verdunckelt, wie des Himmels Gestalt und Ansehen damals gewesen, als vorgemeldter König Matthias geboren war [...] In einem andern Gewelb zu nechst dabey, ist wieder ein gemahlte Sphera, oder Himmelskugel, die das ganze Gemäur von allen Orten einnimmt, in welcher angezeigt wird das Ansehen oder Gestalt des Gestirns, der Zeit, da Vladisslaus König in Ungarn worden”.

¹⁴ Uo.: 64–65: „an demselben Gewelb ist der Himmelslauf gemahlet, wie die Planeten und Stern, auch des gantzen Himmels Ansehen gestanden, als Konigk Mathias gebohren [...] Nehest dabei in einem andern Gemach ist an dem Gewelb ein andere Sphera gemahlet, die den gantzen Sahl einnimpt, an welchem die Gestalt der Gestirn und des Himmels gemahlet”.

¹⁵ „Ott könyvtárat létesítettél, ahol, nemcsak mindenféle tudományos könyvet, hanem a bolygókat és a csillagokat is tanulmányozni lehet.” (ford. Frazer-Imregh Monika) BALOGH 1966, 63; Antonio BONFINI: „Divo Matthiae Pannoniae et Boemiae Regi, Principi Invic. Antoni Bonfini. Traductio in Architecturam Antonii Verulini Pie Dicata Praefacio feliciter incipit.” In Ábel Jenő (szerk.), *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapest, Hornyánszky, 1903, 57.

¹⁶ Gianna POMATA: „Observations Rising: Birth of an Epistemic Genre, 1500–165.” In Lorraine DASTON and Elizabeth LUNBECK (ed.), *Histories of Scientific Observations*, Chicago-London, The University of Chicago Press, 2011, 45: „And yet throughout the fifteenth and even part of the sixteenth century, there was apparently no word firmly attached to these practices; *experientia*, *experimentum*, *contemplatio*, *consideratio*, and less often, *observatio* could all be used for this purpose, in an unsettled and confused way. [...] So it is not surprising that in late medieval philosophy *observatio* in a cognitive sense was only used sporadically and with a narrow semantic focus, that is, the observation of the heavens.” Érdemes megjegyezni, hogy a *recensere* ige nem fordul elő a könyvben.

Austrum.”¹⁷ Az itt említett „cubiculum” az, ahol az „egész égboltot” látni lehetett. Ez megint csak falfestményre utalhat, mivel a palota keleti szárnyán, ahol a könyvtár volt, nem volt olyan hely, ahonnan az egész ég megfigyelhető lett volna (l. Gerevich rekonstrukcióját¹⁸). Bonfini írásaiból tehát, mint látható, semmiképpen sem következik egy csillagvizsgáló léte.

Itt érdemes megemlíteni Heltai Gáspár krónikáját, melyre a csillagvizsgáló léteének bizonyítékaként szokás hivatkozni.¹⁹ A szóban forgó rész: „Az Libraria előtt épütete oszlopokra egy szép pógon haytot piatzos épületet, mellyből meg láthaty-tyác vala mind az egész egeknec piatzát.”²⁰ Nem világos, hogy ebből a mondatból miért következne egy csillagvizsgáló megléte. Az ég sok helyről látszik anélkül, hogy csillagda lenne a környéken.

Mitrovicei Vratislav Vencel

Balogh Jolán utolsó, és legfontosabb idézetei 1591-ből származnak. Az első szerzője Wenzel W. von Mitrovicz, a másodiké Vratislaw báró.²¹ Ha megtudjuk, hogy az első szerző nevében a W. valójában a Vratislaw rövidítése, rögtön sejthetjük, hogy valami nincs rendben a hivatkozások körül. A források felsorolásánál az alábbiakat olvashatjuk a feltételezett két szerzőről:

Wenzel W. von Mitrowitz leírása. – A cseh nyelvű kézirat 1599-ből, első kiadása 1777-ből. Új kiadása: Příhody Václava Vratislava 2²² Mitrovic. Praha, 1906. p. 10

Vratislaw báró leírása. – Des Freyherrn von Vratislaw merkwürdige Gesandtschaftsreise von Wien nach Konstantinopel. Leipzig, 1787. S. 39–42.²³

¹⁷ „ezenfelül mindkét nyelvből [ti. latin és görög] csodálatos gazdagsággal [szó szerint: termékenységgel] teljes könyvtárat hozott létre; s a kötetek kialakítása a legfényűzőbb. Ezen szoba előtt egy boltíves apszis van, amelyen az egész, dél felé néző égbolt látható. (Ford. Frazer-Imregh Monika.) BALOGH 1966, 63. Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum Decades, Tomus IV, Pars I*, ed. I. FÓGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ, Budapest, K. M. Egyetemi Nyomda, 1941, 136. Magyarul Antonio BONFINI, *A magyar történelem tízédei*, ford. KULCSÁR Péter, Budapest, Osiris-Balassi, 2019, 983: „fent mindkét nyelv csodás gazdagságú könyvtárat rendezte be; a kötetek kiállítása is pazar. Ez előtt, ahol délre néz, [a fordítás rossz! FIM] bolthajtásos terem van, melyben az egész mennyet látni lehet.”

¹⁸ GEREVICH László, *A budai vár feltárása*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. Az utolsó kihajtható térkép.

¹⁹ VÉGH András: „Egy reneszánsz felirat töredékei és a budai királyi palota csillagképei.” *Művészettörténeti Értesítő* 59, 2010, 216.

²⁰ HELTAI Gáspár, *Chronica az magyaroknac dolgairól*, Colosvarot, Végeze Heltaj Gasparne, 1575, 168^r.

²¹ BALOGH 1966, 65.

²² Sajtóhiba, helyesen z.

²³ BALOGH 1966, 32.

Noha Balogh egymástól függetlenül tünteti fel a két forrást, valójában ugyanarról a műről van szó. Ahogy Urbán László is leírta,²⁴ az 1599-ben készült cseh nyelvű kézirat 1777-ben jelent meg először nyomtatásban.²⁵ Ez tíz évvel később Lipcsében megjelent németül egy állítólagos angol változathoz fordítva.²⁶ Ennek az angol verzióknak egyelőre semmiféle nyomát nem találtam, elképzelhető, hogy csak kéziratban létezik vagy létezett. Angolul végül 1862-ben látott napvilágot az útleírás.²⁷ Prágában többször is kiadták, többek között 1906-ban.²⁸ Noha ez a kötet cseh nyelven jelent meg (a HathiTrust adatbázisában megtekinthető), Balogh Jolán mégis németül idéz belőle. 1906-ból származó prágai német kiadás viszont nincs se a Cseh Nemzeti Könyvtár katalógusában (en.nkp.cz), se a Union Catalogue of the Czech Republicban (caslin.cz/caslin-en).

Bármit is idézett Balogh Jolán, a lényeg az, hogy ez a két különállónak tekintett forrás valójában egy. Václav Vratislav 1591-ben látta a budai várat, és benne a könyvtárat. Érdekes idézni mit látott, mert ez adhat magyarázatot arra, hogy honnan bukkant fel Máttyás csillagvizsgálója.

Az 1777. évi első cseh kiadásban az alábbiak olvashatók:

Odtud' gsme fflí na horu ffnekem na gednu pěknau a proftrannau Pawlač, odtud' do Pokoge okrauhlého, který byl za Čzasu Krále Mathyáffe Kapla; z ty pak Kaple do giného Pokoge fe gde, w kterymž mjwal Král Mathyáfs Korwinus fwau Knihárnu; w tom Pokogi geft malowaný Běh nebeský s Planetami; a dva hwěz-dářj proti sobě fto gčj, pod nimižto tento Werš geft napsán:

Cum Rex Matthias fufcepit Sceptra Boëmae
Gentis, erat fimilis lucida forma poli.²⁹

Az 1906-os változat már modernebb helyesírással:

Otdad jsme šli nahoru šnekem na jednu pěknou a prostranou pavlač, z ní do pokoje okrouhlého, který byl za času krále Matyáše kapla; z té pak kalpy do jiného pokoje se jde, v kterémžto měl míti král svou bibliotéku. V tom pokoji byl malovaný běh nebeský s planetami a dva astronomi proti sobě, pod nimižto tento verš byl napsán:

²⁴ URBÁN László, *Képek a Corviniana világáról*. Budapest, OSZK, 1990, 12–13.

²⁵ Václav VRATISLAV Z MITROVIC, *Přibody Wáclawa Wratiřlawa Swobodného Pána z Mitrovic*, W Praze, Nákladem Jana Michala Samma, na malé Strané, 1777.

²⁶ Václav VRATISLAV Z MITROVIC, *Des Freyherrn von Wratislaw merkwürdige Gefandſchaftsreiſe Wien von nach Konſtantinopel*. So gut als aus dem Englifchen überfezt, Leipzig, in der von Schönfeldfchen Buchhandlung, 1787.

²⁷ Václav VRATISLAV Z MITROVIC, *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, transl. A. H. WRATISLAW, London, Bell and Daldy, 1862.

²⁸ Václav VRATISLAV Z MITROVIC, *Přibody Václava Vratislava z Mitrovic*, Nákladem J. Otty v Praze, 1906.

²⁹ VRATISLAV Z MITROVIC 1777, 20.

Cum rex Mathias suscepit sceptrum Boemae
Gentis, erat similis lucida forma poli.³⁰

Az angol fordítás:

Thence we went up a winding staircase into a handsome and spacious gallery, and thence into a circular room, which in the time of king Mathias had been a chapel. Out of this chapel you go into another room, in which King Mathias Corvinus had his library, where the ecliptic is painted with the planets, and two astronomers facing each other. Underneath this couplet is written:

„Cum rex Mathias suscepit sceptrum Boemae
Gentis, erat similis lucida forma poli.”³¹

A 20. századi magyar fordítás:

Innen csigalépcsőn egy szép és tágas erkélyfolyosóra értünk fel, onnan pedig egy kör alakú terembe, mely Mátyás király idején kápolna volt; a kápolnából egy további helyiségbe jut az ember, mondják, ott volt a király könyvtára. Ebben a teremben az égbolt volt a mennyezetre festve a planétákkal egyetemben meg két asztronómus egymással szemközt, kiknek képe alatt ez a vers volt olvasható:

Cum rex Mathias suscepit sceptrum Boemae
Gentis, erat similis lucida forma poli.³²

És végül a német fordítás:

Von hier giengen wir in einer Anhöhe zu einer Galerie, und von da aus in ein rundes Zimmer, welches zu Zeiten Königs Mathias zu einer Hauskapelle diente. Aus dieser Kapelle führt ein Gang nach einem andern Zimmer, wo König Mathias Korvinus seine Bibliothek hatte; allhier sind die Himmelskörper in ihren Laufbahnen sammt dem ganzen Firmament gemalt, nebst zweien gegeneinander stehenden Sternwarten, darunter liest man die Inschrift:

Cum Rex Mathias suscepit sceptrum Boemae,
Gentis erat similis lucida forma Poli.³³

A lényeges szó a különböző változatokban: hwězdárj – astronomi – astronomers – asztronómus – Sternwarten. Mindenhol csillagász szerepel, kivéve az első német

³⁰ VRATISLAV Z MITROVIC 1906, 19.

³¹ VRATISLAV Z MITROVIC 1862, 18–19.

³² Václav VRATISLAV Z MITROVIC, *Mitrovicci Vratislav Vencel viszontagságai*, ford. NAGY Judit, Pozsony, Madách-Budapest, Európa, 1982, 32.

³³ VRATISLAV Z MITROVIC 1787, 40–41.

kiadást, de még ott is festett obszervatóriumokról van szó.³⁴ Magyarországon feltehetően ez utóbbi vált ismertté,³⁵ és innen került a köztudatba a csillagvizsgáló mint intézmény Mátyás idejéből. Ezt tovább erősítette Szathmáry László cikke a Mátyás király emlékkönyvben. Ebben az írásban azonban a szerző nem adott meg hivatkozásokat (illetve esetenként neveket említett, de bibliográfiai adatok nélkül), így állításai nem tekinthetők megalapozottnak. Pedig nem állít keveset:

Magyarországon Mátyás korában három csillagvizsgáló állt. Az egyiket Mátyás király rendeztette be a budai palotában, a másikat Vitéz János esztergomi érsek Esztergomban, az érseki palotában, a harmadikat pedig Váradí Péter kalocsai érsek. Ez utóbbi azonban igen szerény méretek között mozoghatott, létezése nem feltétlen bizonyos.³⁶

Szathmáry esetében kiválóan látszik az, hogyan értelmezi félre a forrásokat, adott-nak véve a csillagvizsgáló létét.³⁷ Szathmáry végig csillagdákról írt, mintha tényleg lett volna egy erre a célra létesített helyiség, bár Václav egyértelműen könyvtárról beszélt, szó se volt csillagvizsgálóról. Az említett két torony is – melyek az eredeti cseh szövegben még csillagászok voltak – a falra festve volt látható. Az esztergomi csillagvizsgáló létre (illetve nemléte) a későbbiekben még visszatérek.

Magyar források

Érdemes megnézni, hogy a magyar források említenek-e csillagvizsgálónak minősíthető építményt a német fordítás előtti időből? Balogh Jolán hat szerzőt sorolt fel 1787 előttről,³⁸ ezeket fogom az alábbiakban megvizsgálni.

Az említett írások közül semmi csillagdára utaló részt nem tartalmaznak Pflugk, Timon, Fabri, Schier művei és Belnay már 1787 után megjelent könyve. Wallaszky érdekesebb,³⁹ az ő írása azonban átvétel Bonfiniétól, úgyhogy ami fentebb az itáliai tudósra vonatkozott, az ebben az esetben is igaz.

³⁴ Érdekes módon Balogh Jolán német fantomkiadása szintén „zwei gegeneinander stehenden Astronomen”-ről beszél, BALOGH 1966, 65.

³⁵ Ebben a német kiadásban is egyértelműen festett csillagvizsgálókról, nem pedig tényleges építményekről volt szó. SZAMOTA István: „Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054–1717.” *Budapesti Szemle* 64. 167. sz. 1890. 314: „itt az egész égboltozat az égi testekkel és azok pályájával látható lefestve, továbbá két szemközt álló csillagvizsgáló torony”.

³⁶ SZATHMÁRY László: „Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában.” In LUKINICH Imre (szerk.), *Mátyás király emlékkönyv*, II. kötet, Budapest, Korvin Mátyás Magyar-Olasz Egyesület, 1940, 419.

³⁷ SZATHMÁRY 1940, 418–419.

³⁸ BALOGH 1966, 65.

³⁹ WALLASZKY Pál, *Tentamen historiae litterarum sub rege Matthia Corvino de Hunyad in Hungaria*, Lipsiae, Ex officina Sommeria, 1769, 83.

Balogh következő forrása bibliográfiájában, mely szintén a német kiadás után jelent meg, a *Honművész* egy 1833. évi cikke, de ez még nem említett csillagvizsgálót, csak műszereket.⁴⁰ A matematikai és csillagászati műszerek létének azonban nem kell túlzott hitelt adni, ugyanis a névtelen szerző 55000 darabra tette a könyvtár állományát.⁴¹ Ettől függetlenül természetesen nem kizárt, hogy valóban voltak ott csillagászati eszközök is.

A 19. század közepe felé aztán megjelent a csillagvizsgáló mint intézmény a magyar közvélekedésben. Péczely József Mátyásról írott cikksorozatában külön kiemelte, hogy Mátyás volt az első, aki csillagvizsgálóra gondolt Magyarországon (l. fent).

Balogh Jolán bibliográfiájában Jan Dąbrowski egy cikkét idézi a csillagvizsgálóval kapcsolatban. Dąbrowski azonban Szathmáryra hivatkozik,⁴² úgyhogy ebben az esetben egy megbízhatatlan írás a végső forrás.

Csillagászati vélemények

Nagyszombatban 1753-ban alapítottak csillagvizsgálót. A csillagászat- és fizikatörténeti munkák többsége se írt obszervatóriumról az ezt megelőző időkből. Tass Antal⁴³ a nagyszombati csillagdával kezdte a magyarországi csillagászat történetét. Kelényi B. Ottó már Mátyással kezdte művét, de csillagvizsgálót nem említett.⁴⁴ Dezső Loránt is a nagyszombati obszervatóriumot tekintette az első magyarországi csillagvizsgálónak⁴⁵ M. Zemplén Jolán fizikatörténetében sem szerepel Mátyás korabeli csillagvizsgáló.⁴⁶

Az eddigiek alapján egyértelmű, hogy a források tanúsága alapján Mátyás budai palotájában nem volt csillagvizsgáló. Az természetesen nem kizárt, sőt valószínű, hogy egyes alkalmakkor valóban nézték az eget, de egy, a bolygók mozgásának megfigyelésére dedikált építmény nyilvánvalóan nem volt. A magyar gondolkodásba a csillagvizsgáló épülete Václav Vratislav művének német fordítása után került be, de mivel az is csak festett csillagvizsgálókat említett az eredetiben szereplő csil-

⁴⁰ HONMŰVÉSZ: „Magyar szorgalom és mesterségek történeti rajzolatja. 6. §. Corvin Mátyás alatt. 1458–1490.” *Honművész* 1, 17. sz. 1833. május 30. 133. A műszerekkel kapcsolatban l. PAJORIN Klára: „Az eszményi humanista könyvtár.” *Magyar Könyvszemle* 120, 2004, 10: „Feltehető, hogy a *De politia litteraria* egyike volt azoknak a műveknek, amelyeket már a könyvtár alapításánál és gyarapításánál is figyelembe vettek. Könyvtárleírása elején Angelo Decembrio azt ajánlja, hogy ha tulajdonosának kedve tartja, a könyvtárban horoszkóp, éggömb és cithara is legyen.”

⁴¹ L. MIKÓ 1994, 402.

⁴² Jan DĄBROWSKI: „A krakkói és a magyar reneszánsz kapcsolatai.” *Művészettörténeti Értesítő* 5, 1956, 32.

⁴³ TASS Antal: „A magyar csillagászat történetéből.” *Természettudományi Közlöny* 52, 1920, 280, Uő: „A magyar csillagászat története.” *Stella* 3, 1928, 73.

⁴⁴ KELÉNYI B. OTTÓ: „A magyar csillagászat története.” *A Konkoly-Alapítványú Budapest-Svábbegyi M. Kir. Asztrófizikai Obszervatórium Csillagászati Értekezései* 1, 2. füzet, 1930, 5–6.

⁴⁵ DEZSŐ Loránt: „A magyar csillagászat története.” *Műzeumi Füzetek* 2, 1944, 264.

⁴⁶ M. ZEMPLÉN Jolán, *A magyarországi fizika története 1711-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961, 23–28.

lagászok helyett, a Mikó Árpád által leírt folyamat („minden alkotása egyre fényesebb ideává vált”) hatása, és a „csillagvizsgáló” fogalom nagyvonalú és helytelen használata vezethetett az ilyen és hasonló alaptalan állításokhoz.⁴⁷

Egyéb feltételezett csillagvizsgálók Magyarországon Mátyás idejében

Már láttuk, hogy Szathmáry László szerint legalább három csillagda létezett Mátyás idejében – Buda, Esztergom és Kalocsa, bár ez utóbbi létét még ő is kétségesnek tartotta. Még további kettőről lehet olvasni: a nagyváradiról (ez költözött volna Esztergomba), és a pécsiről.

A Pécselt levő csillagvizsgálót Petrovich Ede említette. Szerinte Janus Pannonius egy tornyot építtetett csillagászati megfigyelések céljából,⁴⁸ a „bizonyíték” erre Janus egy levele Gjon Gazulli (1400 k.–1465) albán származású raguzai asztrológushoz. Ebben szerepel az az egy mondat, amire Petrovich egy egész csillagász tornyot épített: „Egyébként igen nyomatékosan kérlek, hogy a Ptolemaiosz-gyűrűket és egyéb műszereket, amelyeket említesz a művedben, szerezd be vagy készítesd el ott nálatok az én költségemre, mivel itt Magyarországon nincs ezekhez a holmikhöz értő mesterember.”⁴⁹ Az érdeklődés tényét és a műszerek iránti vágyakozást egy percig sem tagadva, ismét egy olyan állítással van dolgunk, aminek semmi más alapja nincs, mint Mátyás korának dicsőítése.

A nagyváradi és esztergomi csillagvizsgálók nyilvánvalóan Zrednai (Vitéz) János nevéhez kötődnek. Ő volt az, aki a legendárium szerint Nagyváradon alapított egy csillagdat, ahol Peurbach majd Regiomontanus is dolgozott volna, és ez költözött el Esztergomba. Vannak e csillagda létével kapcsolatban szkeptikus vélemények is, Dankanits Ádám például nem tartotta létét valószínűnek.⁵⁰

Zrednai János Esztergomba is magával vitte csillagdját az elképzelések szerint. Egy nem létező intézményt egyszerű átköltöztetni egy másik városba úgy, hogy ott se létezzen. Az esztergomi csillagda forrása nem meglepő módon ismét Bonfini félreértelmezése. Lányi Károly⁵¹ és Horváth Cyrill⁵² szerint is építtetett Mátyás

⁴⁷ A csillagvizsgáló definiálásáról később még lesz szó.

⁴⁸ PETROVICH Ede: „Janus Pannonius Pécselt.” In KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor (szerk.), *Janus Pannonius*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 150.

⁴⁹ JANUS PANNONIUS, *Munkái latinul és magyarul*, szerk. utószó, jegyz. V. KOVÁCS Sándor, Budapest, Tankönyvkiadó, 1972, 471, BORONKAI Iván fordítása. Uő., *Iani Pannonii Opusculorum pars altera*, Traiecti ad Rhenum, Apud Barthol. Wild, 1784, 102: „Ceterum rogamus vos quam diligentissime, ut armillas Ptolemaei, et alia instrumenta, de quibus in opere vestro mentionem facitis, nobis ad expensas nostras istic apud vos paranda et conficienda procuretis; quoniam nos hic in regno Hungariae fcitos harum rerum artifices nullos habemus.”

⁵⁰ DANKANITS Ádám, *XVI. századi olvasmányok*, Bukarest, Kriterion, 1974, 75.

⁵¹ LÁNYI Károly, *Magyar catholicus clerus érdemeinek történet-igazolva emléke*, Pozsonyban, Belpay örökössei, 1848, 102–103.

⁵² HORVÁTH Cyrill, *Nemzeti irodalmunk a reformációig*, Budapest, Franklin-Társulat, 1891, 28.

egy csillagvizsgáló tornyot. Itt azonban könnyű utánajárni, honnan származik a csillagvizsgáló ötlete, mivel Lányi megadta a pontos hivatkozást. Eszerint Bonfini itt említette volna az esztergomi csillagvizsgáló tornyot:

Az ebédlő fejenél felállította a Szibillák csúcsíves boltozatú szentélyét, amelyben valamennyi Szibilla ott sorakozik. A teremben nemcsak Magyarország összes királya látható, hanem a szkíta elődök is. Ezenkívül meleg és hideg vizes kamrákat csináltatott meg két kertet, melyet oszlopsor ékesített, és a tetején sétaút körített. A kettő között egy szikla mellett kerek tornyot emelt, amely különféle étkező- és lakószobákra oszlott, felül tarka ablakokkal díszítve, és a kápolnát sem hagyta ki belőle; szinte állandóan ebben lakott, mert ez a Dunára és a kies kertekre nézve szép kilátást nyújtott; bölcselkedésre, elmélkedésre kiválóan alkalmas hely.⁵³

Valószínűleg az egyik tarka ablakokkal díszített étkező- vagy lakószoba lett kinevezve csillagvizsgálóvá, ha már Bonfini nem volt hajlandó *explicit*e megemlíteni azt. Hasonlóképpen Pethő Gergely – Václav Vratislav műve német fordításának megjelenése előtt – se érezte szükségét annak, hogy feltétlenül legyen csillagvizsgáló Esztergomban.⁵⁴

Az esztergomi csillagvizsgáló léte is pont annyira illuzórikus, mint az összes többi. Egy percig se vitatva, hogy ha más nem is, de Regiomontanus végzett csillagászati megfigyeléseket Magyarországon,⁵⁵ a csillagvizsgálók létét a Václav Vratislav művének német fordítása előtti források nem igazolják.

Prekopernikánusok Mátyás udvarában

Korán felbukkant az a vélekedés, hogy Mátyás udvarában már Kopernikusz előtt felmerült a heliocentrikus világkép lehetősége. Julius Pflugk a könyvtár leírásánál megemlítette, hogy Johannes Tolhopff *Stellariuma*⁵⁶ a kopernikuszi hipotézis alap-

⁵³ BONFINI 2019, 886–887.

⁵⁴ PETHŐ Gergely, *Rövid magyar kronika*, Kassa, 1729, 83.

⁵⁵ Regiomontanus, Peurbach és Bernard Walther észleléseit Johann Schöner adta ki a 16. században (Johannes SCHÖNER, *Scripta clarissimi mathematici M. Ioannis Regiomontani, de Torqueto, Astrolabio armillari, Regula magna Ptolemaica, Baculoque Astronomico, & Observationibus Cometarum, aucta necessarijs, Ioannis Schoneri Carolostadij additionibus*, Norimbergae, apud Ioannem Montanum & Vlricum Neuber, 1544). Ezek közül három (3) készült Magyarországon, kettő 1468-ban, egy pedig 1471-ben. Ez utóbbi esztergomi megfigyelés, az első kettőnél nincs megadva, hol történtek az észlelések. Schöner Regiomontanus kéziratából azonban csak válogatott, így ennél valószínűleg több megfigyelés volt, de az valószínűtlen, hogy lényegesen több lett volna.

⁵⁶ A kódexet ma Wolfenbüttelben őrzik, jelzete Cod. Guelf. 84.1 Aug. 2°. Megtekinthető a *Bibliotheca Corvina Virtualis* honlapon: corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/codguelf84_1aug20-hu/ (megtekintve 2022.05.02).

ján tárgyalta a bolygók mozgását.⁵⁷ Ez a tévedés bekerült a magyar nyelvű irodalomba is.⁵⁸ Ez az állítás is nélkülöz minden alapot.⁵⁹

Nem Tolhopff volt azonban az egyetlen, akivel kapcsolatban kopernikuszi eszmék felmerültek. Regiomontanusról is elterjedt ez a vélekedés, ezt azonban a kutatás cáfolta.⁶⁰ Érdemes még visszatérni a *Bevezetésben* egyszer már idézett két állításra is.⁶¹

A Galeottónak tulajdonított prekopernikánus nézetekkel részletesen foglalkozott Békés Enikő.⁶² Az általa idézett részleteknek azonban semmi kapcsolata nincs a heliocentrizmussal. Az ilyen és hasonló kifejezések, mint „Sol planetarum princeps et rector [...] rector et gubernator omnium est.”⁶³ gyakran előfordultak *computusok*ban, melyekről senki sem állítaná, hogy bármilyen kapcsolatban lehettek a heliocentrizmus kialakulásával. Az 1405 körül keletkezett *Computus Nurembergensis*ben⁶⁴ például ezt olvashatjuk: „[C]um enim sol fit lumen et candela celi gubernator mu[n]di et factor temporu[m] omniu[m]q[ue] planetaru[m] nobiliffim[us]”.⁶⁵ A Nap ilyen kiemelésének semmi köze nincs a heliocentrizmushoz.

A Merkúr és a Vénusz Nap körüli keringésének feltételezése, ahogy már Békés Enikő is megállapította, az ókorra megy vissza,⁶⁶ és a valószínű szerző Martianus Capella.⁶⁷ Ez egy jól ismert elmélet volt a középkorban, a Pécsi Egyetemi beszédek

⁵⁷ JULIUS PFLUGK, *Epistola ad Perillustrem atque Generosissimum Vitum Ludovicum a Seckendorff Virum de Vraque Republica Meritissimum, Praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque in ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens*, Jen[ae], Sumptu Jo. Bielckii, Bibliop., 1688, 109: „Mf. lat. Stellarium Johannis Tolhopf. Matthiae Corvino Hung. Bohem. regi inscriptum, agit de motibus planetarum & ftellarum fix. fecundum Copernici hypoth.”

⁵⁸ CHERRIER Miklós J., *A magyar egyház története*, Pest, Heckenast, 1856, 248.

⁵⁹ ZSOLDOS Endre – ZSUPÁN Edina: „Stellarium – egy csillagászati kódex Máttyás könyvtárában.” *Orpheus Noster* 5, 4. sz. 2013. 65.

⁶⁰ MICHAEL H. SHANK: „Regiomontanus and Astronomical Controversy in the Background of Copernicus.” In Rivka FELDHAY, F. Jamil RAGEP (ed.), *Before Copernicus. The Cultures and Contexts of Scientific Learning in the Fifteenth Century*, Montreal-Kingston: McGill-Queen’s University Press, 2017, 79: „Despite past claims to the contrary, there is no evidence that Copernicus found heliocentrism in Johannes Regiomontanus (1436–76). Recent research makes it exceedingly unlikely that any will turn up, for reasons that become clearer below.”

⁶¹ T. TÓTH – SZABÓ 1988, 81.

⁶² BÉKÉS Enikő, *Asztrológia, orvoslás és szfiognómia Galeotto Marzio műveiben*, Budapest, Balassi Kiadó, 2014, 103–110.

⁶³ BÉKÉS 2014, 104.

⁶⁴ Egy bizonyos nürnbergi dominikánus, Martin munkája 1405-ből, l. Ernst ZINNER: „Die fränkische Sternkunde im 11. bis 16. Jahrhundert.” *Bericht der naturforschenden Gesellschaft Bamberg* 27, 1934, 93.

⁶⁵ COMPUTUS, *Computus nurembergensis perutilis clerico cum figuris textum pulceri me declarantibus*, Leipzig, Gregor Bötticher, 1494, Aii’.

⁶⁶ BÉKÉS 2014, 105.

⁶⁷ MARTIANUS CAPELLA, *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, ed. James WILLIS, Leipzig, Teubner, 1983, 324. Magyarul: „Noha a Vénusz és a Merkúr naponta látszik kelni és lenyugodni, pályájuk nem a Földet öleli körül, hanem a Nap körül keringenek. Valóban, pályájuk középpontjának a Napot teszik, úgyhogy néha fölötte vannak, néha alatta, a Földhöz közelebb...” l. ZSOLDOS Endre: „A Pécsi Egyetemi Beszédek’ csillagászati tartalmáról.” *Magyar Könyvszemle* 126, 2010, 300. Saját fordítás.

ismeretlen szerzője is idézte: „Habet eciam cursum circularem girans semper circa Solem”.⁶⁸ Így tehát látható, hogy a Galeottótól származó idézetek nem a kopernikuszi elmélet előfutárai, hanem jól magyarázhatók a késő középkor csillagászati ismereteivel.⁶⁹

A Nap jelentőségének és központi szerepének hangsúlyozása nem kapcsolódik a Földhöz viszonyított helyzetéhez. Már a Pécsi Egyetemi Beszédekben is minden fény forrásaként említetik.⁷⁰ A központi hely pedig nem a világ közepét jelentette, hanem azt, hogy a bolygók (ebben az időben a Nap és a Hold is bolygónak számított, így hét volt összesen) közül a negyedik, azaz a középső helyet foglalta el.

A Janus Pannonius versével kapcsolatos állítás pedig egyszerűen érthetetlen. A meg nem nevezett költemény talán a „Dicsőítő ének a veronai Guarinóhoz” lehet, de ennek az égvilágon semmilyen csillagászati vonatkozása nincs.⁷¹

Mi a csillagvizsgáló?

Eddig egy intuitív csillagvizsgáló fogalmat használtunk, ideje megnézni, mi is a definíciója. Az ugyanis, hogy például kimegyünk egy erkélyre és nézegetjük az eget, nem teszi csillagvizsgálóvá az erkélyt. Egy kifejezetten a kora újkorra alkalmazott meghatározás a következő:

I would propose that there are four main conditions defining an observatory in the early modern era. First of all, a long period of uninterrupted research should be detectable. Second, something like a constant working group should exist to implement the observations. Third, the instruments should be at one fixed place, with some of them possibly stationary in order to have comparable conditions of measurement. And fourth, the place of observations should be noticed by the scientific community as an important centre of astronomical activity.⁷²

⁶⁸ SERMONES, *Sermones Compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungariae*, szerk. PETROVICH Ede, TIMKOVICS Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó-Argumentum Kiadó, 1993, 165. Magyarul ZSOLDOS 2010, 310: „Van körmozgása is [ti. a Vénusznak], állandóan a Nap körül keringve...”. Hajba Mária és Zsoldos Endre fordítása.

⁶⁹ Hasonlóan vélekedett Békés Enikő is, BÉKÉS 2014, 104: „A Nap központi szerepének hangsúlyozása Galeotto művében tagadhatatlanul szembeütő jelenség, azt gondolom, mégis erős túlzás őt ezért Kopernikusz előfutárának tekinteni.”

⁷⁰ ZSOLDOS 2010, 306.

⁷¹ JANUS PANNONIUS 1972, 431–455, ford. CSORBA Győző.

⁷² „Úgy vélem, négy fő feltétele van annak, hogy valamit csillagvizsgálóként határozassunk meg a kora modern korban. Először is, kimutathatónak kell lennie egy hosszas, megszakítatlan kutatásnak. Másodszor, léteznie kell egy ott dolgozó, állandó munkacsoportnak, akik a megfigyeléseket elvégzik. Harmadszor, az eszközöknek egy meghatározott helyen kell lenniük, lehetőleg némelyik ezek közül odarögzítve, hogy ezáltal a mérések összevethető körülmények között készülhessenek. Végül negyedszer, egy csillagvizsgálóról a tudományos közösségnek tudomást kell szereznie mint a csillagászati tevékenység egy jelentős központjáról.” (Ford. Frazer-Imregh Monika.) Karsten GAULKE: „The First

A fentiek alapján a budai (esztergomi stb.) csillagvizsgáló léte gyakorlatilag kizárható. Az első pont nyilvánvalóan nem teljesül. Mint korábban említettem, Regiomontanus magyarországi tartózkodása idejéből három észlelés maradt fent. Mivel Schöner Regiomontanus kézírataiból csak válogatott, így ennél valószínűleg több megfigyelés volt, de az valószínűtlen, hogy lényegesen több lett volna.⁷³ Így nyilvánvalóan nem beszélhetünk „long period of uninterrupted research”-ról. A második pont elvileg teljesülhetett, ha feltesszük, hogy Bylica végzett megfigyeléseket, de ennek nincs nyoma. A két üstökösről (1468-ban és 1472-ben) szóló írásaiban nem megfigyeléseket publikált (ezt persze túlzás is lenne elvárni), hanem a királynak fontos személyek sorsát jósolta meg. A harmadik kritérium teljesülését nehéz eldönteni, de figyelembe véve Regiomontanus és Bernard Walther későbbi észleléseit,⁷⁴ az előbbi valószínűleg nem használt rögzített műszert Magyarországon se. A negyedik pont ismét nem teljesült, mivel az észlelések csak majdnem egy évszázaddal később kerültek publikálásra.

A csillagászok munkája

Bár obszervatórium nem volt, ez nem jelenti azt, hogy Mátyás csillagászaik vagy asztrológusai tétlenkedtek volna. Épp ellenkezőleg, sok munkájuk volt. A Mátyás vagy Zrednai udvarában megfordult tudósok közül hárman hagytak ránk csillagászati/asztrológiai munkákat, melyek ide köthetők. Közülük Marcin Bylica Mátyás asztrológusa volt, ez látszik az 1468-ban és 1472-ben feltűnt üstökösökről írott műveiben is: a pozíciót csak nagy vonalakban adta meg, viszont részletesen tárgyalta feltételezett hatásait Mátyásra, valamint a környező országokra és előkelőségekre.⁷⁵

European Observatory of the Sixteenth Century, as Founded by Landgrave Wilhelm IV of Hesse-Kassel: A Serious Historiographic Category or a Misleading Marketing Device?” In Giorgio STRANO, Stephen JOHNSTON, Mara MINIATI, Alison MORRISON-LOW (ed.): *European Collections of Scientific Instruments, 1550–1750*, Leiden-Boston, Brill, 2009, 88.

⁷³ John M. STEELE – F. Richard STEPHENSON: „Eclipse Observations Made by Regiomontanus and Walther.” *Journal for the History of Astronomy* 29, 1998, 332.

⁷⁴ Richard L. KREMER: „Bernard Walther’s Astronomical Observations.” *Journal for the History of Astronomy* 11, 1980, 176–178; STEELE – STEPHENSON 1998, 334: „Furthermore, there is no evidence that Regiomontanus had a purpose-built observatory, despite claims made during the nineteenth century that Walther had built him one.” („Azontúl nincs bizonyíték arra, hogy Regiomontanusnak lett volna egy erre a célra létesített csillagvizsgálója, azon 19. századi állítások ellenére, hogy Walther épített a számára egyet.” *Ford. FIM*) – és amit aztán Walther használt volna egyedül Regiomontanus halála után.

⁷⁵ Darin HAYTON: „Martin Bylica at the Court of Matthias Corvinus: Astrology and Politics in Renaissance Hungary.” *Centaurus* 49, 2007, 185–198; ORBÁN Áron: „Astrology at the Court of Matthias Corvinus.” *Terminus* 17, 2015, 113–146. Kiváló összefoglalás VESZPRÉMY Márton, *Asztrológia Kelet-Közép Európában a 15–16. században. Kézírt és nyomtatott források. Asztrológia Mátyás király udvarában*. Doktori disszertáció, Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2021.

Regiomontanus korának legjelentősebb matematikusa és csillagásza volt, így az ő itthoni szerepét szokás túlértékelni – pedig erre nincs semmi szükség, a ténylegesen itt végzett munkája önmagában is igen jelentős volt. Az ilyen megjegyzéseknek – „Valószínűleg Magyarországon állította össze Regiomontanus szélesebb körök számára készült naptárát, a mai kalendáriumok előfutárát. (Az 1472. évre szóló alighanem Hess András budai nyomdájában látott napvilágot.)”⁷⁶ – semmi értelme, mert pillanatok alatt kimutatható tarthatatlanságuk. Egrészt Regiomontanus kalendáriuma nem egy évre szól, hanem 57-re, az 1475 és 1531 közötti évekre.⁷⁷ 1472-ben nem jelent meg semmi Regiomontanustól nyomtatásban.⁷⁸ Másrészt Hess András nyomdájának első kiadványa 1473-ban látott napvilágot, nem 1472-ben, és Hess két ismert nyomtatványa közül egyik sem kalendárium.⁷⁹ Azt is láttuk már, hogy fennmaradt észlelései közül nem túl sokat végzett Regiomontanus hazánkban. Mivel foglalkozott akkor?

Kétkötetnyi csillagászati táblázat kiszámolását fejezte be Magyarországon, és Zrednai Jánosnak, illetve Mátyás királynak dedikálta ezeket.⁸⁰ A *Tabula primi mobilis*⁸¹ a kettő közül az egyszerűbb: egy kifejezés értékeit számolta ki és tabulálta Regiomontanus.⁸² A másik munka (mely Bylica segítségével készült) a *Tabulae directionum projectionumque*,⁸³ és most a wolfenbütteli Herzog August Könyvtárban található.⁸⁴ Ezt a kötetet a német csillagász Zrednai Jánosnak dedikálta.⁸⁵ Itt többféle táblázatot találunk, többféle feladat megoldására.⁸⁶

⁷⁶ T. TÓTH – SZABÓ 1988, 81.

⁷⁷ L. ZSOLDOS Endre: „Jankovich Miklós esete a kalendáriummal.” In Csörsz Rumen István (szerk.), *Enyészetnek örvényéből ki ragadtam. Jankovich Miklós és kora*, Budapest, reciti, 2023, 135-156.

⁷⁸ Ernst ZINNER, *Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance*. Leipzig, Verlag Karl W. Hiersemann, 1941, 94-95.

⁷⁹ BORSA Gedeon, *Andreas Hess*, Budapest, Argumentum, 2013.

⁸⁰ Ernst ZINNER: *Leben und Wirken des Job. Müller von Königsberg genannt Regiomontanus*, Osnabrück, Otto Zeller, 1968, 145-156.

⁸¹ OSZK Kézirattár, Cod. Lat. 412. Az előszó Mátyáshoz intézett ajánlása, f.1r: „Ad serenissimvm principem ac christianissimvm Pannoniarv[m] regem Matthiam Ioa[n]nis de Regiomonte in Tabvlam primi mobilis p[re]fatio.” A kódex megtekinthető a *Bibliotheca Corvina Virtualis* honlapon: <https://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/codlat412-hu/> (megtekintve 2022.05.02).

⁸² A kifejezés: $a = \arcsin(\sin(A) \cdot \sin(C))$, ahol „A” egy derékszögű gömbháromszög egyik szöge, „a” a vele szemben levő oldal, „c” pedig egy másik oldal.

⁸³ Van olyan állítás is, hogy ez a mű elveszett, és még a tartalmát sem ismerjük! SZÉNÁSSY Barna, *A magyarországi matematika története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, 26 (9. lábjegyzet): „Négy évi itt tartózkodása idején [Regiomontanus] asztronómiát adott elő a pozsonyi egyetemen. Közben megírta ‘Ludus Pannoniensis quem alias vocare libuit tabulam directionum’ c. csillagászati munkáját. Sajnos a könyv nem maradt hátra, sőt még pontosabb tartalmát sem ismerjük.” *Ludus Pannoniensis*nek Regiomontanus nevezte el, az általa kiadni tervezett könyvek listáján, Regiomontanus, *Hęc opera fient in oppido Nuremberga Germanię ductu Ioannis de Montereio*. Nürnberg, Regiomontanus, 1473-1474k.

⁸⁴ Jelzete Cod. Guelf. 69.9 Aug. 2°. Megtekinthető a *Bibliotheca Corvina Virtualis* honlapon: https://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/codguelf69_9aug20-hu/ (megtekintve 2022.05.02).

⁸⁵ Cod. Guelf. 69.9 Aug. 2°, f.1r: „Reverendissimo in Christo Patri ac domino domino Ioanni Archiepiscopo Strigoniensi Ioannes de Regiomonte se hvmliter commendat.”

⁸⁶ BARLAI Katalin: „Lapozgatás egy csillagászati corvinában.” *Magyar Tudomány* 169, 2008, 1075-1084.

Ahogy a fentiekben láttuk, Mátyás csillagászai dolgoztak, még ha ez nem is jelentett észleléseket. Főleg Regiomontanus munkái voltak azok, melyek a csillagászat történetében jelentős szerepet játszottak. Csillagvizsgálóknak azonban nincs nyoma a forrásokban. Ugyanígy nincs jele annak, hogy Regiomontanus és kollégái munkásságának bármilyen hatása lett volna a magyar tudományos életre, mivel az a mohácsi vész és következményei miatt nem is létezett még évszázadokon át.

Rezümé

Mátyás király és kora a későbbi tragikus események fényében megszépült, a király és környezetének tettei egyre jelentősebbeknek és nagyszerűbbnek tűntek az utókor szemében. A tudományos és ismeretterjesztő irodalom állításai szerint több csillagvizsgáló is működött ebben az időben hazánkban, a király udvarában tartózkodó humanisták pedig még Kopernikusznek is előfutárai voltak. A cikkben megmutatom, hogy ezek az állítások tévesek, és kísérletet teszek forrásuk felderítésére. A budai várról szóló korabeli beszámolók nem említenek csillagvizsgálót. Václav Vratislav 1591. évi leírása szerint két falra festett csillagász volt látható a könyvtárban, akik a mű német fordításában átalakultak csillagvizsgálóvá (Sternwarten). A magyar közvélemény e német fordítás alapján ismerte meg a cseh utazó írását, így már eleve csillagvizsgálóról értesült. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy a német fordítások előtti magyar beszámolók nem emlegetnek budai csillagdát. A Mátyás udvarában megforduló humanistáknak tulajdonított prekopernikánus eszmék forrása feltehetően a Nap kiemelt szerepének hangsúlyozása. A Napot azonban nem a világ közepének tekintették, hanem a hét bolygó közül a negyediknek, azaz a középsőnek. Mindezen tévedések végső okai Mátyás korának idealizálása, vágyakozás egy dicső múlt után, és egyes fogalmak, például hogy mi egy csillagvizsgáló, túlzottan nagyvonalú kezelése.

Kulcsszavak: I. Mátyás, csillagászat-történet, obszervatóriumok, Regiomontanus, humanizmus

Abstract

Legends of King Matthias: How the Wall Paintings of Astronomers Became Observatories

In the light of later tragic events, the age of King Matthias I seemed brighter, the deeds of his courtiers looked more significant in the eyes of subsequent generations. According to scholarship and popular literature, there were several working astronomical observatories in the country at that time, and humanists in the court of Matthias have been presented as pre-Copernican thinkers. In this paper, I will attempt to show the error of such beliefs and to find their sources. Contemporary travellers did not mention any observatories in the Castle of Buda. According to the 1591 description by Václav Vratislav, however, two painted astronomers were visible on the wall of the library; these were later changed into observatories (Sternwarten) in the

German translation. The Hungarian public became acquainted with the writing of the Czech traveller through this German translation, so they read about observatories rather than astronomers. This is supported by the fact that the Hungarian sources written before the German translation did not mention any astronomical institutions.

The possible cause of the supposed pre-Copernicanism of the humanists in the court of Matthias is possibly the very important role of the Sun in the writings of some of them. The Sun, however, was not the centre of the Universe but the centre of the planets, i.e. the fourth among the seven.

The cause of all these misunderstandings and errors was the idealization of the age of Matthias, the yearning for a glorious past, and the sloppy use of such concepts as an astronomical observatory.

Keywords: King Matthias I, history of astronomy, observatories, Regiomontanus, humanists